

Family Friendly City (FFC)

A Systematic Review and Qualitative Analysis

Mojtaba Rafieian¹- Department of Urban Planning, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Nafiseh Zahed – Department of Urban Planning, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Submitted: 05 September 2025 Revised: 07 December 2025 Accepted: 27 December 2025 Available online: 04 January 2026

Highlights

- This study conducts a systematic literature review and qualitative analysis to examine research on Family-Friendly Cities published between 1995 and 2025.
- Bibliometric analyses identify major research trends, thematic clusters, and research gaps within the Family-Friendly City literature.
- The qualitative analysis develops a framework comprising six principal dimensions of the Family-Friendly City.
- Family-Friendly City planning has evolved from a primary emphasis on physical infrastructure toward broader objectives of sustainability and urban livability.
- The limited body of research conducted in the Global South underscores the need for context-sensitive urban approaches that respond to local socio-spatial conditions.

Extended Abstract

Introduction

The rapid growth of urbanization and the increasing complexity of family life have encouraged scholars and urban planners to reconsider the relationship between urban environments and family well-being. The concept of the family-friendly city (FFC) emerged in the mid-1990s as an approach aimed at creating urban environments that support diverse family structures, improve quality of life, and strengthen social sustainability. Since its emergence, various cities have developed policies and planning strategies addressing issues such as housing affordability, public spaces, childcare services, transportation accessibility, and social inclusion.

Despite growing attention to this concept, the literature still lacks a comprehensive theoretical understanding of what constitutes a family-friendly city and how its dimensions and indicators should be defined. Existing studies have often focused on specific aspects of family life, such as family-friendly housing, child-friendly environments, workplace policies, or social services, resulting in a fragmented understanding of the concept. Moreover, previous research has mainly concentrated on developed countries, particularly in North America and Europe, while family needs and urban challenges in developing contexts remain insufficiently explored.

Therefore, this study aims to address this knowledge gap by systematically reviewing existing research on family-friendly cities and developing an integrated conceptual framework. The study seeks to answer three main questions: How has the concept of the family-friendly city evolved over time? What are the main dimensions and

¹ Correspondence to: rafiei_m@modares.ac.ir

indicators that define this concept? And what conceptual framework can explain the characteristics of a family-friendly city?

Theoretical Framework

The theoretical foundation of this study is based on the understanding that the family-friendly city is a multidimensional urban approach located at the intersection of family needs, urban planning, sustainability, and social justice. Unlike earlier approaches that primarily emphasized physical improvements, contemporary interpretations consider the city as a supportive environment for families across the life course, including children, working parents, older adults, single-parent households, and multigenerational families.

The concept draws upon broader urban theories related to sustainable development, livability, inclusive planning, and social well-being. A family-friendly city is understood as an urban environment that provides equitable access to affordable and diverse housing, safe public spaces, accessible transportation, employment opportunities, social services, and participatory governance mechanisms.

Based on the qualitative synthesis of previous studies, this research conceptualizes the family-friendly city through six interconnected dimensions: spatial, social, economic, environmental, governance and participation, and temporal dimensions. These dimensions reflect not only the physical characteristics of urban environments but also social relations, institutional arrangements, family participation, and work-life balance.

Methodology

This research adopts a systematic review and qualitative synthesis approach to examine the evolution and characteristics of family-friendly city studies. The literature search was conducted in the Scopus and Web of Science databases, covering publications from 1995 to 2025. The inclusion criteria focused on studies directly related to family-friendly urban planning and excluded studies limited to workplace family policies or non-urban family services.

Following the removal of duplicates and the application of screening criteria based on the PRISMA protocol, 57 articles were selected for final analysis. The study employed bibliometric techniques, including citation analysis and keyword co-occurrence analysis, using VOSviewer software to identify research trends, conceptual networks, and major thematic clusters.

In addition to the bibliometric analysis, a qualitative review of the selected studies was conducted. Through qualitative coding and thematic analysis, key concepts, dimensions, indicators, and conceptual relationships were identified. This combination of quantitative mapping and qualitative interpretation enabled the development of a comprehensive conceptual model of the family-friendly city.

Results and Discussion

The findings reveal that research on family-friendly cities has experienced a fluctuating growth pattern between 1997 and 2025, with a significant increase in publications after 2019 and a notable turning point around 2020. The United States represents the leading geographical context, accounting for the largest share of publications and citations, indicating a strong concentration of knowledge production in North America and Europe.

The bibliometric analysis identifies several major thematic clusters, including social and perceptual dimensions, housing and public space, urban planning and mental health, life course and diversity, sustainability and livability, urban policies and family, and urban development. These clusters demonstrate a conceptual transition from early studies focusing mainly on physical infrastructure toward broader approaches emphasizing sustainability, social inclusion, and quality of life.

The qualitative analysis indicates that the family-friendly city consists of six major dimensions. The spatial dimension emphasizes affordable housing, accessible services, safe public spaces, and sustainable transportation. The social dimension highlights social capital, community interaction, diversity, and family support networks. The economic dimension focuses on employment opportunities and economic conditions that support family stability. The environmental dimension addresses safety, sustainability, and healthy living environments. The governance and participation dimension emphasizes family involvement in decision-making processes. Finally, the temporal dimension considers work-life balance and the changing needs of families throughout different stages of life.

The findings also reveal that family-friendly planning should not be interpreted merely as the creation of attractive urban spaces for middle-class families. Some studies indicate that urban renewal and family-oriented policies may reproduce social inequalities when they overlook issues such as displacement, affordability, and spatial justice. Therefore, a truly family-friendly city requires an inclusive approach that recognizes diverse family forms and varying socio-economic conditions.

Conclusion

This study provides a comprehensive review of the evolution, theoretical foundations, and dimensions of the family-friendly city concept. By integrating bibliometric evidence with qualitative analysis, it develops an interdisciplinary framework that moves beyond fragmented interpretations and presents the family-friendly city as a multidimensional urban planning approach.

The results demonstrate that the concept has evolved from a narrow focus on physical facilities and housing toward a broader framework integrating sustainability, livability, inclusion, governance, and social justice. The proposed framework highlights that creating family-friendly cities requires coordinated attention to spatial structures, social relationships, economic opportunities, environmental quality, participatory governance, and the temporal needs of families.

However, the dominance of studies from North America and Europe and the limited attention given to cities in the Global South remain important research gaps. Future studies should investigate how cultural, economic, and institutional differences influence the implementation of family-friendly urban policies across diverse urban contexts. Overall, the family-friendly city approach provides a valuable conceptual foundation for developing more inclusive, sustainable, and livable urban environments that support families across different stages of life.

Key words

Family-friendly city; systematic review; bibliometric analysis; qualitative analysis; urban planning; VOSviewer

Citation: Rafieian, M., Zahed, N. (2026) Family Friendly City (FFC): A Systematic Review and Qualitative Analysis, Motaleate Shahri, 15 (59), 11–11. Doi:., *Motaleate Shahri*, 15 (59), 94–111. Doi: 10.22034/urbs.2026.144462.5213.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited

شهر دوستدار خانواده

یک مرور سیستماتیک و تحلیل کیفی

مجتبی رفیعیان^۱، استاد، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
نفیسه زاهد، دانشجوی دکتری شهرسازی، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴ شهریور ۱۴۰۴ تاریخ بازنگری: ۱۶ آذر ۱۴۰۴ تاریخ پذیرش: ۶ دی ۱۴۰۴ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴ دی ۱۴۰۴

چکیده

با ظهور مفهوم «شهر دوستدار خانواده» در سال ۱۹۹۵، کشورهای متعددی برنامه‌ها، طرح‌ها و مطالعات گسترده‌ای را برای تحقق این رویکرد اجرا کرده‌اند. با این حال، با وجود گسترش این برنامه‌ها و پژوهش‌ها، هنوز اجماع نظری روشنی درباره تعریف، ابعاد و شاخص‌های شهر دوستدار خانواده شکل نگرفته است. بر این اساس، پژوهش حاضر با مرور نظام‌مند مطالعات منتشرشده در فاصله سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۲۵ در دو پایگاه Scopus و Web of Science، بهره‌گیری از تحلیل‌های کتاب‌سنجی با نرم‌افزار VOSviewer و تحلیل کیفی مطالعات، روندهای پژوهشی، مفاهیم کلیدی، شاخص‌ها، شکاف‌های پژوهشی، جهت‌گیری‌های آینده و مفهوم شهر دوستدار خانواده را بررسی می‌کند. معیارهای ورود شامل مقالات مرتبط با برنامه‌ریزی شهری دوستدار خانواده بود و پس از حذف مطالعات تکراری و غربالگری دقیق، ۵۷ مقاله برای تحلیل نهایی انتخاب شد. یافته‌ها نشان می‌دهند که مطالعات این حوزه روندی نوسانی داشته‌اند و نقطه عطف آنها در سال ۲۰۲۰ مشاهده شده است. ایالات متحده با ۲۲ درصد از انتشارات و ۳۰۶ استناد، پیش‌تاز مطالعات شهر دوستدار خانواده بوده است. نتایج نشان می‌دهند که مفهوم «شهر دوستدار خانواده» دارای ابعاد فضایی (مسکن مقرون به صرفه و حمل‌ونقل ایمن)، اجتماعی (سرمایه اجتماعی و تنوع)، اقتصادی (فرصت‌های شغلی)، محیطی (ایمنی و پایداری)، حکمرانی و مشارکت (مشارکت خانواده‌ها) و زمانی (تبادل کار-زندگی) است. همچنین، تحلیل زمانی ادبیات، تحول گفتمان شهر دوستدار خانواده را از تأکید اولیه بر زیرساخت‌های کالبدی به سوی چارچوبی چندبعدی شامل پایداری و زیست‌پذیری نشان می‌دهد. تمرکز جغرافیایی بر آمریکای شمالی و اروپا و کمبود مطالعات در جنوب جهانی از جمله محدودیت‌های پژوهش‌های شهر دوستدار خانواده است. این مطالعه با یکپارچه‌سازی ادبیات، مدل مفهومی برای تبیین ابعاد شهر دوستدار خانواده و تحول آن ارائه می‌کند و می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی شهری دوستدار خانواده به منظور ارتقای پایداری، فراگیری و زیست‌پذیری شهرها باشد.

واژگان کلیدی: شهر دوستدار خانواده، مرور سیستماتیک، تحلیل کتاب‌سنجی، تحلیل کیفی، برنامه‌ریزی شهری، نرم‌افزار VOSviewer.

نکات برجسته

- این مطالعه با یک مرور سیستماتیک و تحلیل کیفی به واکاوی مطالعات شهر دوستدار خانواده از سال ۱۹۹۵ تا ۲۰۲۵ می‌پردازد.
- تحلیل‌های کتاب‌سنجی، روندها، خوشه‌های پژوهشی و شکاف‌های پژوهشی حوزه شهر دوستدار خانواده را شناسایی می‌کنند.
- تحلیل‌های کیفی این پژوهش شش بعد اصلی شهر دوستدار خانواده را تدوین می‌کند.
- برنامه‌ریزی شهر دوستدار خانواده از تمرکز بر زیرساخت‌های فیزیکی به سمت پایداری و زیست‌پذیری تغییر جهت داده است.
- محدودیت پژوهش‌ها در کشورهای جنوب جهانی، بر ضرورت رویکردهای شهری متناسب با بافت محلی تأکید دارد.

^۱ ایمیل نویسنده مسئول: rafiei_m@modares.ac.ir

۱. مقدمه

در دهه‌های اخیر، سهم خانواده‌هایی که در شهرها زندگی می‌کنند، به‌طور چشمگیری افزایش یافته است (Brydon, 2014). باترمن و کارستن این پدیده را با عنوان «خیزش جهانی خانواده‌های شهری» توصیف کرده‌اند (Krishnamurthy, 2019). با وجود این، بخش قابل‌توجهی از ادبیات، از آنجا که برنامه‌ریزی شهری «توسط بزرگسالان و برای بزرگسالان» انجام می‌شود و ملاحظات خانواده‌ها در این فرایند نادیده گرفته می‌شود، زندگی در شهرها را برای خانواده‌ها مناسب نمی‌دانند. پژوهشگران خاطر نشان می‌کنند که شهرها به‌طور سنتی بر اساس نیازها و الگوهای زندگی مردان شاغل طراحی و ساخته شده‌اند و در نتیجه، صدای سایر گروه‌ها، به‌ویژه زنان، کودکان و در مقیاسی کلان‌تر، «خانواده» به‌عنوان یک کلیت واحد، به حاشیه رانده شده است (Alston, 2022). از این‌رو، خانواده‌ها به‌عنوان کوچک‌ترین و درعین‌حال حیاتی‌ترین واحد اجتماعی-اقتصادی، با چالش‌های متعددی از جمله گسست فضایی میان محل کار و سکونت، عدم تعادل میان کار و زندگی، کمبود مسکن مقرون‌به‌صرفه و مناسب خانواده، دسترسی ناکافی به خدمات مراقبت از کودک و سالمند و ناامنی فضاهای عمومی روبه‌رو هستند (Hashim et al., 2023; Israel & Warner, 2008). این مسائل زیست‌پذیری شهرها را برای خانواده‌ها با مشکل مواجه می‌کنند. افزون بر این، سیاست‌های مسکن و شهرسازی، به‌ویژه پس از جنگ جهانی دوم، با تمرکز بر خانواده‌های هسته‌ای طبقه متوسط، عملاً نیازهای خانواده‌های کم‌درآمد و الگوهای متنوع خانوادگی را نادیده گرفته و به تشدید نابرابری‌های فضایی در محله‌ها منجر شده‌اند (Karsten et al., 2015). رویکردهای زیست‌پذیری شهری، مانند ابتکار شهر دوستدار کودک یونیسف یا شهر دوستدار سالمند، بر نیازهای گروه‌های سنی یا جنسی خاص تمرکز دارند. از این‌رو، رویکرد «شهر دوستدار خانواده» به یکی از رویکردهای مطرح برنامه‌ریزی شهری تبدیل شده است. این رویکرد، برخلاف رویکردهای پیشین، چرخه کامل زندگی خانواده و نیازهای متنوع اعضای آن (کودکان، والدین شاغل و سالمندان) را در نظر می‌گیرد (Bende, 2023; Israel & Warner, 2008). این مفهوم ریشه در توسعه پایدار، زیست‌پذیری و شهرهای فراگیر دارد و بر این استدلال استوار است که شهرهایی که امکان سکونت مناسب خانواده‌ها را فراهم می‌کنند، همزمان به انسجام اجتماعی، پایداری اقتصادی و سلامت جمعیت نیز دست می‌یابند (Bende, 2023; Israel & Warner, 2008). مصادیق عملی این رویکرد در راهبردهای شهری پیشرو ونکوور (۱۹۹۲)، روتردام (۲۰۱۰) و ملبورن (۲۰۱۳) دیده می‌شود؛ شهرهایی که

کوشیده‌اند مسائلی نظیر مسکن، زیرساخت‌های اجتماعی و فضاهای فراغتی را با محوریت خانواده بازآفرینی کنند (Brydon, 2014).

با وجود اهمیت این رویکرد، پژوهش‌های موجود اغلب پراکنده‌اند (Bende, 2023; Drianda, 2018; Wang, 2022) و بر حوزه‌های خاصی از نیازهای خانواده، مانند «خانه‌ها/محله‌های دوستدار خانواده» و «محیط‌های کاری دوستدار خانواده»، تمرکز کرده‌اند (Alston, 2022; Drianda, 2018). برخی مطالعات نیز این موضوع را ذیل محورهایی چون برنامه‌ریزی مسکن، حمل‌ونقل و فضاهای تفریحی بررسی کرده‌اند (Gür, 2019) و از توجه کافی به ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بازمانده‌اند. همچنین، بیشتر پژوهش‌های موجود در کشورهای توسعه‌یافته انجام شده‌اند و کمتر به ویژگی‌های خاص جوامع در حال توسعه توجه کرده‌اند. مطالعات نظام‌مند اندکی مفهوم و شاخص‌های کلیدی شهر دوستدار خانواده را بررسی کرده‌اند (Bende, 2023; Drianda, 2018) و برخی مطالعات دیگر، چالش‌ها و ویژگی‌های این رویکرد را در بستر مالزی تحلیل کرده‌اند (Hashim et al., 2023; Hashim et al., 2020). نبود چارچوبی یکپارچه از تعاریف، ابعاد و شاخص‌های شهر دوستدار خانواده در مطالعات موجود، مانع شکل‌گیری درکی جامع از این مفهوم شده است. این پژوهش با استفاده از مرور سیستماتیک و تحلیل کیفی می‌کوشد با طرح پرسش‌های زیر به شکاف دانشی موجود پاسخ دهد و به مدلی مفهومی و یکپارچه برای «شهر دوستدار خانواده» دست یابد.

- روند تکامل زمانی و جغرافیایی مطالعات «شهر دوستدار خانواده» چگونه بوده است؟
- خوشه‌های موضوعی و مفاهیم غالب در ادبیات جهانی این حوزه کدامند؟
- چه تعاریف و خوانش‌هایی از مفهوم شهر دوستدار خانواده در متون علمی ارائه شده است؟
- ابعاد و شاخص‌های کلیدی تشکیل‌دهنده شهر دوستدار خانواده بر اساس مطالعات جهانی چیست؟

این پژوهش زمینه‌های پیدایش و تحول مفهوم شهر دوستدار خانواده را بررسی می‌کند، سپس با استفاده از تحلیل‌های مرتبط به پرسش‌های پژوهش پاسخ می‌دهد و در پایان، نتایج را در قالب یک مدل مفهومی ارائه می‌کند. این مدل نه تنها درک نظری مفهوم را تقویت می‌کند بلکه می‌تواند راهنمای عملی برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان شهری فراهم آورد.

۲. زمینه‌های پیدایش و تحول مفهوم شهر دوستدار خانواده

از زمان انقلاب صنعتی در قرن نوزدهم، شهرها به دلیل مشکلات بهداشتی، تراکم بالای جمعیت، جرم و جنایت و سایر مسائل اجتماعی، محیطی ناامن و نامناسب برای پرورش کودکان و زندگی خانواده‌ها به شمار می‌رفتند (Calvert, 2014; Drianda, 2018; Karsten et al., 2015; Kauffmann, 2024). جیکوب ریس در سال ۱۸۹۰ در کتاب معروف خود با عنوان «چگونه نیمه دیگر زندگی می‌کند» شهرها را آلوده، متراکم و ناسالم توصیف کرد؛ محیط‌هایی که نه تنها برای خانواده‌ها بلکه برای اغلب شهروندان خطرناک بودند (Calvert, 2014). بنابراین خانواده‌ها به حومه‌ها و نواحی پیرامونی موسوم به «بهشت‌های شهری» مهاجرت می‌کردند (Calvert, 2014; Karsten et al., 2015). این حومه‌ها با فضاهای سبز، هوای پاک، تراکم پایین جمعیت و محیطی امن و دلپذیر، شرایطی ایده‌آل برای پرورش خانواده‌ها فراهم می‌کردند (Israel & Warner, 2008; Lilius, 2017). با وجود محبوبیت حومه‌ها، نیازهای خانواده‌ها به‌طور کامل برآورده نمی‌شد (Israel & Warner, 2008). زندگی در حومه‌ها، به‌ویژه برای زنان، چالش‌های اجتماعی و اقتصادی متعددی به همراه داشت؛ تفکیک نقش‌های جنسیتی و جداسازی فضای کار و منزل (Lilius, 2017)، رفت‌وآمدهای طولانی و پرهزینه، کاهش زمان اختصاص‌یافته به خانواده (Bende, 2023; Drianda, 2018) و دسترسی محدود به خدمات و امکانات اولیه، نارضایتی‌های فزاینده‌ای را در میان خانواده‌ها برانگیخت و زمینه بازنگری در الگوهای سکونت و بازگشت به شهرها را فراهم کرد. از دهه ۱۹۶۰ و با شکست نسبی رویای حومه‌نشینی، موجی از نوسازی شهری با حمایت بودجه‌های دولتی آغاز شد و روندی معکوس در الگوی اسکان شهری شکل گرفت (Calvert, 2014; Drianda, 2018; Karsten et al., 2015; Kauffmann, 2024; Keatinge & Martin, 2016). بازگشت خانواده‌ها به شهرها، تلاش‌های نظری و تجربی متعددی برای جذب و ماندگاری آنها و ارتقای کیفیت و زیست‌پذیری شهری، در قالب رویکردهایی همچون «شهر دوستدار کودک»، «شهر دوستدار سالمند» و «شهر دوستدار زنان» شکل گرفت. از آنجا که این رویکردها همه نیازهای خانواده‌ها را پوشش

نمی‌دادند، از اواسط دهه ۱۹۹۰ مفهوم جامع‌تری با عنوان «شهر دوستدار خانواده» در ادبیات برنامه‌ریزی شهری ظهور یافت. از پیشگامان این رویکرد می‌توان به وارادی و رافائل اشاره کرد که «شهر دوستدار خانواده» را راهبردی کلیدی در فرایند احیا و بازسازی محله‌های مرکزی معرفی کردند. آنها معتقد بودند جذب خانواده‌های دارای فرزند و تشویق آنان به سکونت در شهر، مستلزم بهبود چشمگیر کیفیت مدارس محلی و شرایط مسکن است (Silverman et al., 2019).

از زمان پیدایش رویکرد شهر دوستدار خانواده تاکنون، شمار قابل توجهی از شهرهای بزرگ جهان از جمله ونکوور، تورنتو، آمستردام و توکیو این رویکرد را در دستور کار سیاست‌گذاری و برنامه‌های توسعه شهری خود قرار داده‌اند و تلاش کرده‌اند کیفیت زیست در شهرها را برای خانواده‌ها افزایش دهند (Drianda, 2018). امروزه رویکرد «شهر دوستدار خانواده» در پیوندی تنگاتنگ با مفاهیمی همچون پایداری، زیست‌پذیری، تنوع اجتماعی، کیفیت زندگی و حتی ابعاد مرتبط با سلامت روان و تجربه زیسته شهری قرار گرفته و به بخشی جدایی‌ناپذیر از گفتمان توسعه پایدار بدل شده است (Gill, 2021). این همپوشانی نشان می‌دهد که خانواده در برنامه‌ریزی شهری به‌عنوان راهبردی کلیدی برای شکل‌دهی شهرهایی پایدار، فراگیر و انسان‌محور در نظر گرفته می‌شود.

بنابراین، سیر ظهور و تحول مفهوم «شهر دوستدار خانواده» را می‌توان فرآیندی تدریجی در برنامه‌ریزی شهری دانست (جدول شماره ۱) که ریشه در دغدغه‌های تاریخی نسبت به سلامت و رفاه کودکان و خانواده‌ها دارد و در ابتدا در چارچوب رویکردهایی مانند «شهر دوستدار کودک» و «شهر دوستدار سالمندان» مطرح شد. با این حال، شکل‌گیری رسمی این مفهوم به اواسط دهه ۱۹۹۰ بازمی‌گردد. زمانی که علاوه بر کودکان، نیازهای والدین نیز در کانون توجه قرار گرفت و موضوعاتی همچون تعادل کار و زندگی، دسترسی به خدمات اقتصادی و اجتماعی و برخورداری از مسکن مناسب وارد ادبیات سیاست‌گذاری شهری شد. در دهه‌های اخیر، «شهر دوستدار خانواده» بیش از پیش با مفاهیمی چون پایداری، عدالت فضایی و زیست‌پذیری پیوند خورده و به بخشی از گفتمان توسعه شهری پایدار بدل شده است.

جدول شماره ۱: روند زمانی ظهور و تحول رویکرد شهر دوستدار خانواده به تفکیک ویژگی‌های هر دوره

دوره زمانی	پدیده غالب	ویژگی‌ها و محرک‌ها	چالش‌ها و پیامدها
عصر صنعتی (قرن ۱۸ و ۱۹)	گریز از شهر	انقلاب صنعتی، تراکم بالا، آلودگی زیست‌محیطی	شهر به مثابه محیطی «خطرناک» برای سلامت و اخلاق خانواده (ظهور نقد جیکوب ریس)
اواخر قرن ۱۹ تا نیمه قرن ۲۰	حومه‌نشینی گسترده	جست‌وجوی «بهشت شهری»: هوای پاک، امنیت، فضای سبز	انزوای زنان، جدایی کار-مسکن، هزینه‌های رفت‌وآمد، کمبود خدمات عمومی
دهه‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۸۰	آغاز نوسازی شهری	تلاش برای احیای مراکز شهر، بازگشت تدریجی جوانان و متخصصان	اعیان‌سازی، تمرکز بر بزرگسالان مجرد، عدم آمادگی شهر برای خانواده‌ها
دهه ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۰	رویکردهای نوظهور	ظهور مفاهیم «شهر دوستدار کودک»، «دوستدار سالمندان» و «دوستدار زنان»	توجه به گروه‌های آسیب‌پذیر، اما فقدان نگاه کل‌نگر به نهاد خانواده
اواسط دهه ۱۹۹۰	تولد مفهوم شهر دوستدار خانواده	طرح رسمی توسط وارادی و رافائل (۱۹۹۵)	تمرکز همزمان بر مسکن، مدارس و کیفیت محیطی برای جذب خانواده‌های طبقه متوسط به شهر
۲۰۰۰ تاکنون	تکامل مفهوم شهر دوستدار خانواده	ادغام با مفاهیم زیست‌پذیری و پایداری (نمونه‌ها: ونکوور، توکیو)	خانواده به عنوان محور توسعه پایدار؛ تاکید بر عدالت فضایی، سلامت روان و تاب‌آوری اجتماعی

۳. روش پژوهش

گردآوری داده‌ها از دو پایگاه علمی Scopus و Web of Science استفاده شد. جست‌وجوی داده‌ها در این دو پایگاه با استفاده از ترکیب کلیدواژه‌های مرتبط با «شهر» و «دوستدار خانواده» در عنوان، چکیده و واژگان کلیدی انجام شد. از آنجا که زبان انگلیسی رایج‌ترین زبان علمی است، این زبان برای جست‌وجو انتخاب شد. افزون بر این، برای اطمینان از جامعیت داده‌ها، انواع اسناد، از جمله مقالات پژوهشی، مقالات مروری، کتاب‌ها، فصل‌های کتاب و مقالات کنفرانسی، نیز مدنظر قرار گرفتند. جدول شماره ۲ راهبرد جست‌وجو و ترکیب واژگان در دو پایگاه داده منتخب را به تفکیک نشان می‌دهد.

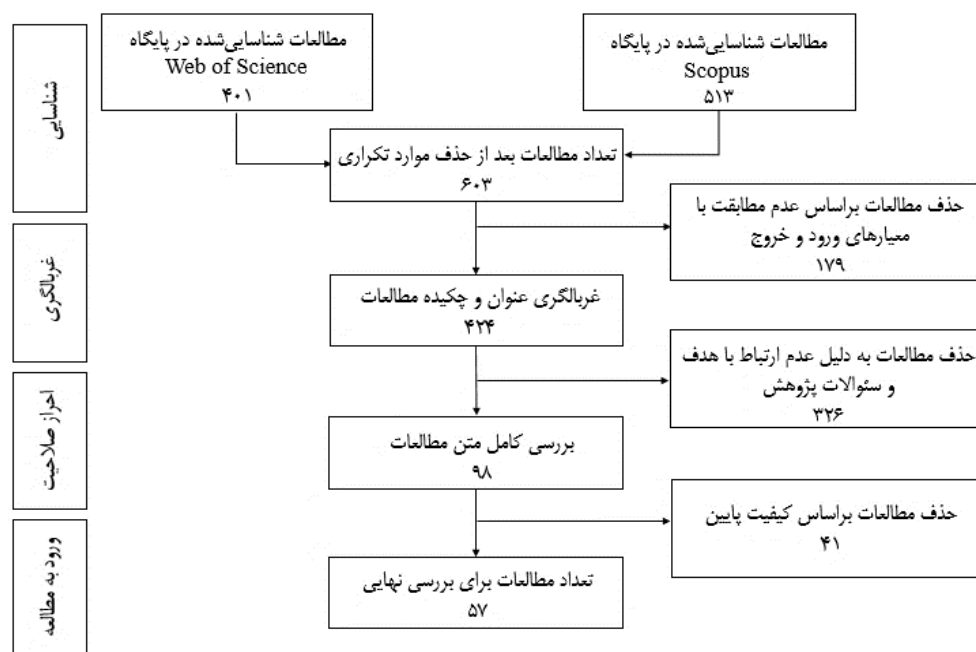
با توجه به هدف مطالعه، پژوهش حاضر ابتدا با بهره‌گیری از رویکرد کتاب‌سنجی و استفاده از دو دسته تکنیک ارزیابی (مانند تعداد انتشارات در هر سال) و رابطه‌ای (مانند هم‌رخدادی واژگان کلیدی)، می‌کوشد بینشی جامع و درکی ساختاریافته از روند توسعه و تکامل مطالعات «شهر دوستدار خانواده» ارائه دهد (Benckendorff & Zehrer, 2013). در این مطالعه، تحلیل محتوای کیفی نیز به‌عنوان ابزاری برای تحلیل مفهوم و شاخص‌های شهر دوستدار خانواده به کار گرفته شد. برای

جدول شماره ۲: راهبرد جست‌وجوی مطالعات شهر دوستدار خانواده در دو پایگاه داده علمی Scopus و Web of Science

تعداد	راهبرد جست‌وجو	پایگاه داده
513	(TITLE-ABS-KEY ("urban" OR "city*" OR "town*" OR "community*" OR "neighbourhood*" OR "environment*" OR "settlement" OR "plan*")) AND (TITLE-ABS-KEY ("family friendly*")) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE , "ar") OR LIMIT-TO (DOCTYPE , "ch") OR LIMIT-TO (DOCTYPE , "re") OR LIMIT-TO (DOCTYPE , "cp") OR LIMIT-TO (DOCTYPE , "bk")) AND (LIMIT-TO (LANGUAGE , "English")))	Scopus
401	("urban" OR "city*" OR "town*" OR "community*" OR "neighbourhood*" OR "environment*" OR "settlement" OR "plan*") AND ("family friendly*" OR "family AND friendly*") (Topic) and English (Languages) and Article or Proceeding Paper or Review Article or Book Chapters (Document Types)	Web of Science

بر مبنای توافق میان پژوهشگران، ۵۷ مقاله به عنوان مجموعه نهایی برای تحلیل و بررسی انتخاب شد. برای اطمینان از شفافیت و دقت فرایند مرور سیستماتیک، از چک لیست PRISMA استفاده شد. نتایج این فرایند در نمودار شماره ۱ ارائه شده است. نرم افزار VOSviewer، به عنوان یکی از ابزارهای معتبر و پر کاربرد کتاب سنجی، برای تجزیه و تحلیل شبکه های هم رخدادی به کار گرفته شد (Liang et al., 2022; Sharifi et al., 2023).

در مجموع، ۹۱۴ مدرک در تاریخ ۲۵ ژانویه ۲۰۲۵ از دو پایگاه داده علمی استخراج شد. داده های گردآوری شده ابتدا با استفاده از نرم افزار Zotero بررسی و ۳۱۱ مدرک تکراری حذف شد. در گام بعد، با اعمال معیارهای ورود و خروج مشخص شده، مقالاتی که ارتباط مستقیمی با شهر و برنامه ریزی شهری دوستدار خانواده نداشتند، به ویژه مقالاتی که صرفاً به سیاست های دوستدار خانواده در محیط های کاری یا موضوع تعادل کار و خانواده می پرداختند، از مجموعه داده ها حذف شدند. در نهایت،

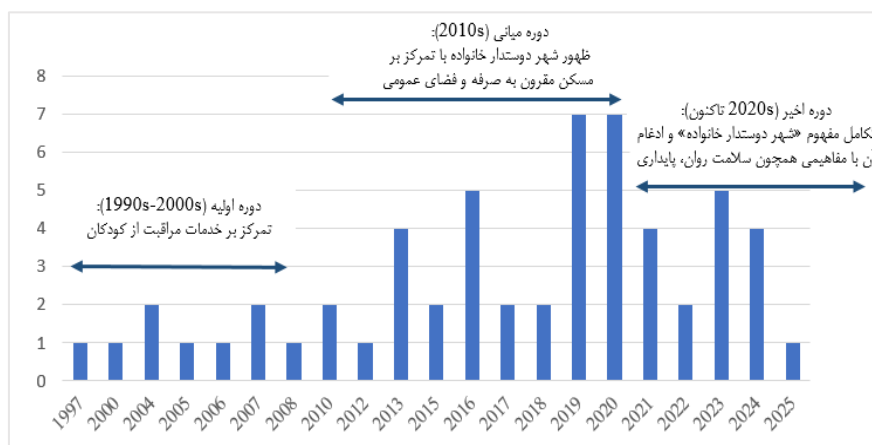
نمودار شماره ۱: نمودار PRISMA در تعیین مقاله های مشمول در مطالعه

خانواده و کیفیت زندگی شهری دانست. مقاله «کاوشی در مفهوم شهر دوستدار خانواده» نخستین تعریف نسبتاً مشخص از این مفهوم را ارائه و شاخص های آن را بررسی کرد (Drianda, 2018). بیشترین تعداد مقالات مربوط به سال های ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ است که در هر سال هفت مقاله منتشر شد. این افزایش احتمالاً ناشی از گسترش گفتمان های عدالت اجتماعی، ارتقای رفاه خانواده در شهرها و تلاش برای بازتعریف شهرهای پایدار از منظر خانواده بوده است. انتشار مقاله «ویژگی های کلیدی شهرهای دوستدار خانواده» نیز توجه دوباره ای به این حوزه جلب کرد و تعداد مقالات را در همان سال به پنج مورد رساند (Bende, 2023). این مقاله به دلیل تمرکز بر شناسایی عناصر اساسی و کاربردی طراحی شهرهای دوستدار خانواده، بازتاب گسترده ای در محافل علمی و تخصصی یافت.

۴. یافته های کمی پژوهش

۴.۱. روند عمومی انتشار مطالعات شهر دوستدار خانواده

روند انتشار مقالات، شاخصی کمی است که میزان فعالیت علمی و توجه به یک حوزه خاص را اندازه گیری می کند (Liu et al., 2022). نمودار شماره ۲ روند سالانه مطالعات مرتبط با شهر دوستدار خانواده را در سه دوره نشان می دهد. تعداد مطالعات در فاصله ۱۹۹۷ تا ۲۰۲۵، از یک تا هفت مقاله در سال متغیر بوده است. انجمن برنامه ریزی آمریکا با همکاری دانشگاه کرنل، در یک نظرسنجی، چالش ها و نگرش جامعه برنامه ریزان شهری نسبت به شهر دوستدار خانواده را ارزیابی کرد؛ با این حال، این مطالعه موجب افزایش روند انتشار نشد. از سال ۲۰۱۳ به بعد، تعداد مقالات به تدریج افزایش یافت و در سال های ۲۰۱۳ و ۲۰۱۵ به ترتیب به چهار و پنج مقاله رسید. این افزایش را می توان ناشی از توجه فزاینده به برنامه ریزی اجتماعی، سیاست های دوستدار

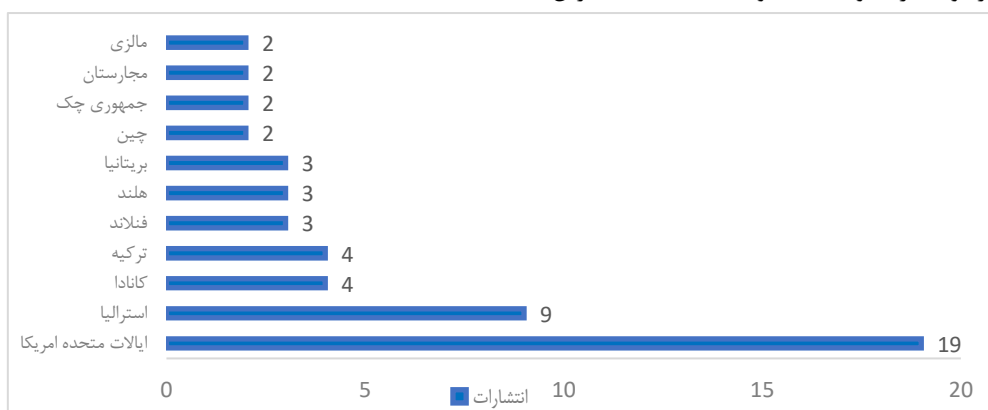
نمودار شماره ۲: روند مطالعات شهر دوستدار خانواده در طی سال‌های ۱۹۹۷ تا ۲۰۲۵

میزان استاندارد را به خود اختصاص داده است. کشورهای استرالیا با نُه مطالعه و کانادا و ترکیه هرکدام با چهار مقاله در مراتب بعدی قرار می‌گیرند. استرالیا به دلیل این که به تازگی وارد این حوزه از مطالعات شده، جایگاه پنجم را در ارتباط با تعداد استاندارد (۴۴) دارد (نمودار شماره ۳). بررسی‌ها نشان می‌دهد مطالعات مرتبط با شهر دوستدار خانواده در آمریکای شمالی و اروپا متمرکز شده است. این تمرکز جغرافیایی نشان‌دهنده عدم تعادل در تولید دانش و تجربیات مربوط به شهرهای دوستدار خانواده است و بر لزوم گسترش مطالعات در سایر مناطق جهان (به ویژه در کشورهای در حال توسعه و مناطق با رشد سریع شهری) تأکید دارد تا تصویری جامع‌تر از الزامات و چالش‌های تحقق شهرهای دوستدار خانواده به دست آید. توزیع جغرافیایی مقالات تحلیل‌شده نیز حاکی از تفاوت‌های موضوعی در مطالعات است. پژوهش‌های انجام‌شده در ایالات متحده و کانادا عمدتاً بر مسکن مقرون‌به‌صرفه، ایمنی و کیفیت آموزش خانواده تأکید می‌کند (Drianda, 2018). اما در استرالیا مطالعات عمدتاً بر مسئله تنوع و شمول اجتماعی تأکید دارد.

با توجه به روند پژوهش‌های شهر دوستدار خانواده، می‌توان این روند را به سه دوره تقسیم کرد: در دوره نخست (۱۹۹۰ تا ۲۰۱۰)، مطالعات بر خدمات مراقبتی کودکان متمرکز بودند. در این دوره، مطالعه سینگ و همکاران از جمله پژوهش‌هایی بود که شاخص‌های نظام مراقبتی دوستدار خانواده را پیشنهاد کرد (Singh et al., 1997; Singh et al., 2000). دوره میانی (۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰) شاهد گذار از مفهوم «شهر دوستدار کودک» به «شهر دوستدار خانواده» با تأکید بر موضوعاتی مانند مسکن و برنامه‌ریزی شهری بود. دوره سوم (از ۲۰۲۰ تاکنون) با تکامل مفهوم «شهر دوستدار خانواده» و ادغام آن با مفاهیمی همچون سلامت روان، پایداری، زیست‌پذیری، تنوع و کیفیت زندگی مشخص می‌شود.

۴.۲. تجزیه و تحلیل توزیع کشورهای همکار

تحلیل داده‌های مرتبط با کشورهای پیشرو و همکاری کشورها در مطالعات شهر دوستدار خانواده نشان می‌دهد که ایالات متحده آمریکا با ۲۲ درصد از تولیدات علمی، پیشگام پژوهش‌های مرتبط با «شهر دوستدار خانواده» است و با ۳۰۶ استاندارد، بالاترین

نمودار شماره ۳: کشورهای پربسامد در مطالعات مرتبط با شهر دوستدار خانواده

۴.۳. تجزیه و تحلیل مؤثرترین پژوهش‌ها و پژوهشگران

در مطالعات کتاب‌سنجی، تحلیل استناد تنها به شناسایی اسناد تأثیرگذار محدود نمی‌شود بلکه برای کسب بینش عمیق‌تر درباره روندهای کلیدی شکل گرفته در یک بدنه دانش نیز به کار می‌رود (Narong & Hallinger, 2023). در این راستا، تعداد استنادهای مقالات این حوزه تحلیل شد. بر اساس یافته‌های این تحلیل (جدول شماره ۳)، مطالعه فرانک و کالری با ۱۲۸ استناد،

بالاترین میزان استناد را به خود اختصاص داده است. این مطالعه با رویکردی انتقادی، مفاهیم و اقدامات مرتبط با مراقبت خانواده‌محور و خدمات مبتنی بر خانواده را در نظام مراقبت‌های بهداشتی کودکان بررسی کرده است (Franck & Callery, 2004). اگرچه این مطالعه مستقیماً به برنامه‌ریزی شهری نمی‌پردازد، به واسطه تأکید بر محوریت خانواده در ارائه خدمات، جایگاه مهمی در ادبیات «شهر دوستدار خانواده» یافته است.

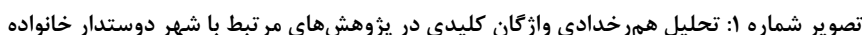
جدول شماره ۳: ۱۰ پژوهش برتر شهر دوستدار خانواده براساس تعداد استنادها

رتبه	تعداد استناد	نویسنده(گان)	عنوان
1	128	Franck and Callery (2004)	Re-thinking family-centred care across the continuum of children's healthcare
2	64	Hallman and Benbow (2007)	Family leisure, family photography and zoos: Exploring the emotional geographies of families
3	64	Van Den Berg (2013)	City Children and Gendered Neighbourhoods: The New Generation as Urban Regeneration Strategy
4	51	Karsten et al. (2015)	'Time-out' with the family: the shaping of family leisure in the new urban consumption spaces of cafes, bars and restaurants
5	39	Warner and Rukus (2013a)	Planners' role in creating family-friendly communities: Action, participation and resistance
6	38	Swisher et al. (2004)	The family-friendly community and its life course fit for dual-earner couples
7	38	Santo et al. (2010)	Engaging urban youth through technology: The youth neighborhood mapping initiative
8	36	Krishnamurthy (2019)	Reclaiming spaces: child inclusive urban design
9	31	Keatinge and Martin (2016)	A 'Bedford Falls' kind of place: Neighbourhood branding and commercial revitalisation in processes of gentrification in Toronto, Ontario
10	25	Rukus and Warner (2013)	Crime rates and collective efficacy: The role of family friendly planning

دو مقاله پراستناد بعدی، متعلق به هالمان و بن‌بو و ون‌دن‌برگ هستند و هر یک با ۶۴ استناد در رتبه‌های بعدی قرار دارند. هالمان و بن‌بو به جغرافیای احساسی خانواده‌ها در چارچوب اوقات فراغت، عکاسی خانوادگی و فضاهایی مانند باغ‌وحش می‌پردازند (Hallman & Benbow, 2007). ون‌دن‌برگ در مطالعه خود درباره شهر روتردام، خانواده‌ها را پیشگامان و کاتالیزورهای فرایند اعیان‌سازی می‌داند و اصطلاح «جنسیت‌سازی» را برای توصیف فرایند تولید فضاهای شهری متناسب با ایده‌آل‌های جنسیتی خاص به کار می‌برد؛ فرایندی که عمدتاً بر الگوهای زیست خانواده‌محور تأکید دارد (Van Den Berg, 2013). یافته‌ها نشان می‌دهند پژوهش‌هایی که بر پیوند میان خانواده، فضاهای شهری و بازآفرینی محله‌ها تمرکز دارند، از توجه و استناد بیشتری برخوردار بوده‌اند.

۴.۴. تجزیه و تحلیل هم‌رخدادی واژگان کلیدی و خوشه‌های موضوعی

تحلیل هم‌رخدادی کلیدواژه‌ها، تعداد دفعاتی را می‌شمارد که دو کلیدواژه به طور همزمان در یک مقاله ظاهر می‌شوند و از این طریق قدرت همبستگی میان کلیدواژه‌های مختلف در یک مقاله را آشکار می‌سازد. هرچه دو کلیدواژه در یک سند بیشتر به طور همزمان تکرار شوند، ارتباط میان آن دو آشکارتر و صریح‌تر خواهد بود (Liang et al., 2022). این نوع تحلیل علاوه بر آشکار کردن گفتمان‌های مسلط در یک رشته علمی، امکان شناسایی حوزه‌های نوظهور و شکاف‌های پژوهشی را نیز فراهم می‌کند (Yang et al., 2023). با اعمال فیلتر بر کلیدواژه‌های مقالات و تعیین آستانه حداقل دو بار تکرار، شبکه هم‌رخدادی واژگان کلیدی از ۵۷ مقاله منتخب در حوزه «شهر دوستدار خانواده» ترسیم شد (تصویر شماره ۱). این شبکه هفت خوشه را شامل می‌شود که نمایانگر رایج‌ترین مفاهیم و مضامین پژوهش‌ها در این حوزه هستند (Chen et al., 2016).

خوشه سبز: مسکن و فضای عمومی شهر دوستدار خانواده

در مرکز خوشه سبز، کلیدواژه «خانواده» با نه تکرار قرار دارد و در کنار آن، کلیدواژه‌هایی نظیر «مسکن شهری»، «مسکن مقرون به صرفه»، و «فضاهای عمومی» برجسته شده‌اند. این ترکیب واژگان نشان می‌دهد که تمرکز اولیه و سنتی رویکرد «شهر دوستدار خانواده» عمدتاً بر سیاست‌های مسکن و کیفیت فضاهای عمومی با تأکید ویژه بر ساختار خانواده و اوقات فراغت برای خانواده‌ها متمرکز بوده است. تحلیل زمان‌بندی مطالعات مرتبط با این خوشه نشان می‌دهد که میانگین سال انتشار مقالات حدود ۲۰۱۴ است که بازتاب‌دهنده دوره‌ای است که مباحث پایه‌ای مربوط به شکل‌گیری رویکرد «شهر دوستدار خانواده» در زمینه مسائل مسکن و فضاهای عمومی شدت یافته بود. در این دوره، پژوهش‌ها به طور عمده به بررسی نقش کیفیت مسکن، دسترسی به فضاهای عمومی و زیرساخت‌های شهری در ارتقای رفاه خانواده‌ها در محیط‌های شهری پرداخته‌اند. کلیدواژه «کانادا» در این خوشه نشان از مطالعات موردی مشخصی است که رویکرد «شهر دوستدار خانواده» را با سیاست‌ها و برنامه‌های مسکن پیوند داده‌اند.

این خوشه بر نقش برنامه‌ریزی و طراحی شهری با تأکید ویژه بر سلامت روان و امکانات تفریحی در ایجاد شهرهای دوستدار خانواده تأکید دارد. پژوهش‌های این حوزه تلاش کرده‌اند نشان دهند که شهر دوستدار خانواده نه تنها بر ابعاد کالبدی و اجتماعی زندگی خانواده‌ها اثرگذار است بلکه به‌طور مستقیم با پیامدهای روانی و ذهنی شهروندان نیز ارتباط دارد. تحلیل زمانی این خوشه نشان می‌دهد که میانگین سال انتشار مقالات در بازه ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۴ قرار دارد. این بازه حاکی از آن است که در سال‌های اخیر،

که نشان‌دهنده تمرکز اخیر بر پایداری و کیفیت زندگی در مطالعات شهر دوستدار خانواده است.

خوشه آبی روشن: سیاست‌های شهری و خانواده

خوشه ششم بر پیوند میان جنسیت، سیاست‌های شهری و فرآیندهای تحول شهری همچون نوسازی و اعیان‌سازی در چارچوب شهرهای دوستدار خانواده تمرکز دارد. کلیدواژه «جنسیت» بیانگر اهمیت توجه به تفاوت‌های جنسیتی در طراحی و مدیریت شهری است؛ به‌ویژه نیازهای گروه‌هایی مانند زنان، مردان یا خانواده‌های تک‌والد که اغلب در سیاست‌گذاری‌های شهری نادیده گرفته می‌شوند. کلیدواژه‌های «سیاست‌های شهری» و «نوسازی شهری» بر نقش مداخلات و سیاست‌های بازسازی در شکل‌دهی فضاهای شهری تأکید دارند. در همین راستا، مفهوم «اعیان‌سازی» یکی از محورهای کلیدی این خوشه است که به پیامدهای اجتماعی نوسازی شهری از جمله جابه‌جایی خانواده‌های کم‌درآمد و تضعیف عدالت فضایی اشاره دارد. حضور کلیدواژه «هلند» نشان‌دهنده تمرکز برخی مطالعات موردی در این کشور است؛ برای مثال برنامه‌ریزی شهری در شهرهایی مانند آمستردام و روتردام که به‌طور خاص به نقش خانواده‌ها و برابری جنسیتی در سیاست‌گذاری‌ها پرداخته‌اند. میانگین سال انتشار مطالعات این خوشه در حدود سال ۲۰۱۶ قرار دارد که نشان می‌دهد اواسط دهه ۲۰۱۰ دوره‌ای مهم برای بررسی پیامدهای سیاست‌های شهری بر خانواده‌ها بوده است.

خوشه نارنجی: توسعه شهری و خانواده

خوشه نارنجی به‌طور مستقیم بر مفاهیم شهرهای دوستدار کودک و شهرهای دوستدار خانواده تمرکز دارد و پیوند میان این دو رویکرد را در مطالعات نشان می‌دهد. کافمن اشاره می‌کند که شهر دوستدار خانواده از نظر ویژگی‌ها، بیشترین همپوشانی و نزدیکی را با شهر دوستدار کودک دارد (Kauffmann, 2024). ARUP نیز شهرهای دوستدار کودک و دوستدار خانواده را مفاهیمی موازی ارزیابی می‌کند (Gür, 2020). میانگین سال انتشار مقالات این خوشه حدود ۲۰۱۸ است که نشان‌دهنده تمرکز اخیر ادبیات علمی بر مفهوم شهرهای دوستدار کودک و خانواده است. این روند به‌ویژه در اواخر دهه ۲۰۱۰ برجسته شد؛ زمانی که مباحث مربوط به کیفیت زندگی، حقوق کودکان و عدالت نسلی بیش از پیش وارد گفتمان برنامه‌ریزی شهری شدند.

توجه پژوهشگران به ابعاد روانی، سلامت ذهنی و نگرانی‌های اجتماعی در شهرها پررنگ‌تر شده و نشان می‌دهد که سلامت روان خانواده‌ها تنها محصول محیط خانگی نیست بلکه از کیفیت طراحی فضاها، امکانات فراغت و رویکردهای راهبردی مدیریت شهری هم اثر می‌پذیرد. رویکرد «شهر دوستدار خانواده» بیش از گذشته به‌عنوان پاسخی به چالش‌های نوین زندگی شهری در نظر گرفته می‌شود.

خوشه زرد: چرخه زندگی و تنوع

این خوشه بر پویایی خانواده در بستر جامعه و چرخه زندگی تأکید دارد. تکرار بالای کلیدواژه «کودک» (هفت بار) نشان می‌دهد که در این رویکرد، کودکان به‌عنوان محور اصلی تعریف شهر دوستدار خانواده در نظر گرفته شده‌اند و بسیاری از مداخلات شهری با هدف پاسخ به نیازها، امنیت و رفاه آنان طراحی و تبیین شده است. در کنار آن، کلیدواژه‌های «دوستدار خانواده» و «زندگی خانوادگی» بر اهمیت ایجاد محیط‌هایی تأکید دارند که بتوانند نیازهای متنوع خانواده‌ها در مراحل مختلف چرخه زندگی را برآورده سازند. کلیدواژه‌های «جامعه محلی» و «تنوع» نیاز به فضاهای شهری را مطرح می‌کنند که تعاملات اجتماعی و پذیرش تنوع فرهنگی، نژادی و اجتماعی را تقویت می‌کنند. کلیدواژه «استرالیا» نشان‌دهنده مطالعات موردی در این کشور است که جنبه‌های اجتماعی شهرهای دوستدار خانواده را بررسی کرده‌اند. این خوشه ریشه در مسائل اجتماعی مانند تقویت تعاملات خانوادگی، حمایت از کودکان و پذیرش تنوع دارد.

خوشه بنفش: پایداری و زیست‌پذیری

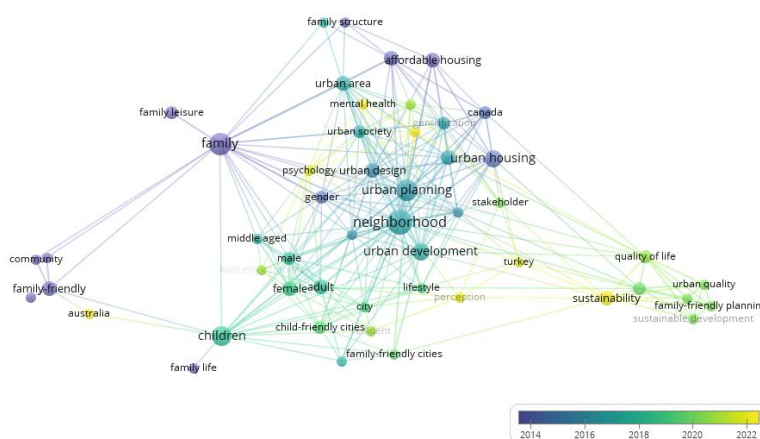
خوشه پنجم بر پیوند میان پایداری، کیفیت زندگی، زیست‌پذیری و برنامه‌ریزی دوستدار خانواده در چارچوب شهرهای دوستدار خانواده تمرکز دارد. کلیدواژه‌هایی همچون «پایداری» و «توسعه پایدار» نشان‌دهنده اهمیت اهداف کلان توسعه پایدار در خلق شهرهایی هستند که بتوانند نیازهای خانواده‌ها را در بلندمدت برآورده کنند. این خوشه بر بهبود شرایط زندگی خانواده‌ها از طریق ارتقای دسترسی به خدمات عمومی، فضاهای سبز شهری و محیط‌های ایمن و سالم تأکید دارد. همچنین نشان می‌دهد که رویکردهای سیاست‌گذاری شهری به‌تدریج به سوی ادغام نیازهای خانواده‌ها در طراحی و مدیریت شهری حرکت کرده‌اند. این دسته از مطالعات بر محیط‌های شهری تأکید دارند که برای خانواده‌ها جذابیت، آسایش و کارایی واقعی ایجاد می‌کنند. میانگین سال انتشار مطالعات این خوشه حدود سال ۲۰۲۰ است

جدول شماره ۴: پربسامدترین کلیدواژه‌ها در هر خوشه به تفکیک مقوله‌های مرتبط با آن

خوشه	کلید واژه‌ها	مقوله (تم)
قرمز	neighborhood, female, male, adult, lifestyle, City, middle aged, stakeholder, turkey, built environment, perception, resident	بعد اجتماعی و ادراکی
سبز	family, urban housing, canada, public space, affordable housing, family structure, housing, family leisure	مسکن و فضای عمومی
آبی	urban planning, urban area, urban design, urban society, psychology, strategic approach, recreational facility, mental health	شهرسازی و سلامت روان
زرد	children, family-friendly, community, life course, australia, diversity, family life	تنوع و چرخه زندگی
آبی روشن	quality of life, sustainability, livability, family-friendly planning, planning policy, sustainable development, urban quality	پایداری و زیست‌پذیری
بنفش	urban policy, gentrification, netherlands, gender, urban renewal	سیاست‌های شهری و خانواده
نارنجی	urban development, child-friendly cities, family-friendly cities, young population	توسعه شهری و خانواده

مطالعات بر بهبود شرایط سکونت، دسترسی به مسکن مناسب و ارتقای کیفیت زندگی خانواده‌ها در محیط‌های مسکونی تمرکز داشتند. با این حال، در سال‌های اخیر واژگانی همچون سلامت روان، مفاهیم روان‌شناختی و ادراک، پایداری، زیست‌پذیری و کیفیت زندگی به تدریج برجسته شده‌اند.

تصویر شماره ۲ ترتیب زمانی نخستین ظهور کلیدواژه‌ها را نشان می‌دهد. در این تصویر، هرچه رنگ گره تیره‌تر باشد، نشان‌دهنده آن است که کلیدواژه زودتر ظاهر شده است. یافته‌ها نشان می‌دهند که مسائل مرتبط با مسکن، به‌ویژه مسکن شهری و مسکن مقرون‌به‌صرفه، از مباحث قدیمی و بنیان‌های اولیه مطالعات شهر دوستدار خانواده بوده‌اند. در واقع، نخستین

تصویر شماره ۲: نمودار زمانی هم‌رخدادی واژگان کلیدی

عمدتاً در حوزه مدیریت منابع انسانی به منظور توصیف فرصت‌هایی مطرح شد که (به ویژه) به زنان اجازه می‌داد میان زندگی شغلی و خانوادگی خود تعادل برقرار کنند. همچنین در نظام‌های مراقبتی برای توصیف خدماتی به کار رفته که با نیازهای خانواده‌ها همسو بوده است. سینگ و همکاران پیشنهاد می‌کنند که در این زمینه اصطلاح دوستدار خانواده برای توصیف

۵. یافته‌های کیفی پژوهش

۵.۱. مفهوم دوستدار خانواده و شهر دوستدار خانواده

اصطلاح «دوستدار خانواده» از تعریف روشن و مشخصی برخوردار نیست و همین امر باعث ابهام در خصوص دامنه واقعی و ابعاد مفهومی آن شده است (Singh et al., 1997). این اصطلاح

خدماتی به کار رود که حداقل شامل سه عنصر اساسی: (الف) مشارکت خانواده، (ب) توانمندسازی خانواده و (ج) ارزش‌گذاری و احترام به ویژگی‌های فرهنگی خانواده باشد (Singh et al., 2000; Singh et al., 1997). در حوزه مطالعات برنامه‌ریزی شهری، پژوهشگرانی از جمله سویشر و همکاران و دریاندا بیان می‌کنند که پژوهش‌های اندکی مفهوم شهر دوستدار خانواده را بررسی کرده‌اند. بیشتر مطالعات بر خانه‌های دوستدار خانواده، محیط کار دوستدار خانواده یا شهرهای دوستدار کودک متمرکز بوده‌اند و درباره عوامل شکل‌گیری «محله دوستدار خانواده»، نه اجماع نظری روشنی وجود دارد و نه شواهد تجربی کافی مشاهده می‌شود (Drianda, 2018; Swisher et al., 2004). تعاریف متعددی از شهر دوستدار خانواده ارائه شده‌اند که از نظر

مفهومی کم‌وبیش مشابهند. دریاندا تعریفی عمومی و ساده، مستقل از وسعت و تراکم ارائه می‌کند که در بافت‌های شهری متراکم نیز کاربرد دارد (Drianda, 2018). همچنین، پاتکیابند این مفهوم را معادل ساخت جامعه‌ای پایدار می‌داند (Bende, 2023). در همین راستا، پیمایش انجمن برنامه‌ریزی آمریکا با همکاری دانشگاه کرنل، به‌منظور ارزیابی نگرش‌ها، چالش‌ها و نقش برنامه‌ریزان در خلق شهر دوستدار خانواده، تعریفی از این مفهوم ارائه کرده است. جدول شماره ۵ مجموعه‌ای از تعاریف ارائه‌شده توسط صاحب‌نظران را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۵: تعاریف شهر دوستدار خانواده از دیدگاه صاحب‌نظران

صاحب‌نظران	تعریف شهر دوستدار خانواده
دریاندا (۲۰۱۸) (Drianda, 2018)	شهر دوستدار خانواده شهری است مقرون‌به‌صرفه، امن و دارای کیفیت آموزشی مناسب برای کودکان.
لوئوس (۲۰۰۸) (Loewus, 2008)	هر آنچه که زندگی و رفاه خانواده‌های دارای فرزند در مناطق شهری را پشتیبانی و بهبود دهد.
بند (۲۰۲۳) (Bende, 2023)	ایجاد شهر دوستدار خانواده به معنای ساختن جامعه‌ای پایدار است که ابعاد زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی زندگی خانواده‌ها را در هم ادغام می‌کند. این رویکرد چندبعدی شامل بهبود شرایط زندگی، نوسازی فضاهای مسکونی و عمومی، گسترش خدمات مناسب خانواده و ایجاد محیطی اقتصادی است که از تعادل بین کار و زندگی خانوادگی حمایت می‌کند.
بریادو (۲۰۱۴) (Brydon, 2014)	شهر دوستدار خانواده دارای مسکن مناسب و مقرون‌به‌صرفه، فضاهای عمومی ایمن، دسترسی پیاده‌محور و امکاناتی مانند مهدکودک و مدارس دولتی است.
انجمن برنامه‌ریزی آمریکا (۲۰۰۸) (Loewus, 2008; Warner & Rukus, 2013a, 2013b)	محله‌های دوستدار خانواده جایی هستند که ساکنان از مسکن مقرون‌به‌صرفه، خدمات مراقبت از کودکان، پارک‌های بازی، مدارس باکیفیت و محیطی امن بهره‌مند می‌شوند.
راکوس و وارنر (۲۰۱۳) (Rukus & Warner, 2013)	شهر دوستدار خانواده بر طراحی شهری برای ارتقای پیاده‌روی، بهبود پارک‌ها و خدمات تفریحی، دسترسی کودکان و جوانان به خدمات مراقبت و فراهم کردن گزینه‌های متنوع مسکن برای گروه‌های مختلف درآمدی تأکید دارد.
کافمن (۲۰۲۴) (Kauffmann, 2024)	شهر دوستدار خانواده شهری است با مسکن متنوع، جادار و مقرون‌به‌صرفه، در محیطی سرسبز، سالم، ایمن، در دسترس و سرزنده که ساختاری فشرده و پیاده‌محور دارد. این شهر توانایی کودکان برای بازی و تحرک مستقل در فضاهای عمومی را به رسمیت می‌شناسد و نیازهای گوناگون خانواده‌ها را در فرآیندهای تصمیم‌گیری از دیدگاهی جامع و فراگیر لحاظ می‌کند.

تعاریف ارائه شده توسط پژوهشگران نشان می‌دهد شهر دوستدار خانواده شهری پایدار، فراگیر و عدالت‌محور است که زیرساخت‌های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی را برای پشتیبانی از چرخه کامل زندگی خانواده‌ها (از کودکی تا سالمندی) طراحی می‌کند. این شهر دسترسی عادلانه به مسکن مقرون‌به‌صرفه و جادار، فضاهای عمومی ایمن و سرسبز برای بازی و تعامل، خدمات مراقبت یکپارچه (کودک/سالمند)، حمل‌ونقل پیاده‌محور و گزینه‌های تعادل کار-زندگی را فراهم می‌آورد، در حالی که مشارکت فعال خانواده‌ها در تصمیم‌گیری‌های شهری را تضمین

می‌کند و نابرابری‌های فضایی، جنسیتی و طبقاتی را کاهش می‌دهد. بنابراین، در یک نگاه کلی، شهر دوستدار خانواده شهری زیست‌پذیر، پایدار و فراگیر است که نیازهای خانواده‌ها را در ابعاد محیطی، اجتماعی، فرهنگی، روان‌شناختی و اقتصادی برآورده می‌کند و زمینه‌ساز رشد، شکوفایی، انسجام و تقویت انواع متفاوت خانواده‌هاست.

۵.۲. مدل مفهومی شهر دوستدار خانواده

شهر دوستدار خانواده مفهومی چندبعدی است که در پیوند میان دو عنصر شکل می‌گیرد: مکان (محله/شهر) و خانواده‌هایی که شهر برای پاسخ‌گویی به نیازهای آنان طراحی و توسعه می‌یابد. برای شناسایی ابعاد و شاخص‌های تشکیل‌دهنده این مفهوم و دستیابی به یک مدل مفهومی جامع، مطالعات استخراج‌شده در بخش پیشین مورد تحلیل کیفی قرار گرفت. در این فرایند، شاخص‌ها و ابعاد شناسایی‌شده ابتدا کدگذاری باز شدند، سپس به کدهای محوری و دسته‌های مفهومی تبدیل گردیدند و نهایتاً مدلی مفهومی از شهر دوستدار خانواده تدوین شد. بر این اساس، ابعاد اصلی شهر دوستدار خانواده در شش بعد شامل: بعد فضایی، اجتماعی، اقتصادی، محیطی، حکمرانی و مشارکت و بعد زمانی و در سه لایه در مقیاس‌های کلان، میانی و خرد شناسایی شد که در ادامه به‌طور تفصیلی توضیح داده می‌شوند.

۵.۲.۱. بعد فضایی شهر دوستدار خانواده

بعد فضایی شهر دوستدار خانواده بر دسترسی برابر همه خانواده‌ها به مسکن مقرون‌به‌صرفه و متنوع، زیرساخت‌های اساسی و اولیه شامل آموزش، مراقبت از کودکان، خدمات محلی و همچنین دسترسی به فضاهای عمومی و سیستم حمل‌ونقل ایمن و پایدار متمرکز است.

دسترسی به مسکن مناسب و مقرون‌به‌صرفه، شرطی ضروری برای جذب و حفظ خانواده‌ها در شهرها و یکی از مهم‌ترین ابعاد شهر دوستدار خانواده است که صاحب‌نظران بر آن اتفاق نظر دارند (Bende, 2023; Tatnell, 2019; Warner & Rukus, 2013a). با این حال، درباره ارتفاع ساختمان اجماع نظری وجود ندارد (Gür, 2019; Krishnamurthy et al., 2018). با توجه به این اختلاف‌نظر، پژوهشگران مسکن میان‌مرتبه را به‌عنوان الگویی مطلوب و دوستدار خانواده پیشنهاد می‌کنند (Gür, 2019).

فضاهای عمومی یکی از مهم‌ترین ابعاد کالبدی و فضایی «شهر دوستدار خانواده» است که به‌طور عمده در قالب فضاهایی برای گذران اوقات فراغت و به‌منظور تقویت تعامل میان خانواده‌ها و کودکان مورد توجه قرار گرفته‌اند (Hallman & Benbow, 2007; Karsten et al., 2015). طراحی این فضاها باید نیازهای متنوع خانواده‌ها را پاسخ دهد؛ از جمله مسیرهای دسترسی ایمن، امکانات استراحت برای والدین و کودکان و فضاهایی که برای گروه‌های سنی مختلف قابل استفاده باشند (Brown, 2020).

حمل‌ونقل ایمن، مقرون‌به‌صرفه و قابل دسترسی، بخش جدایی‌ناپذیر شهر دوستدار خانواده است. سیستم حمل‌ونقل عمومی کارآمد با کاهش وابستگی به خودرو، هم کیفیت محیط زیست شهری را بهبود می‌بخشد و هم استرس خانواده‌ها را کاهش می‌دهد (Cushing, 2016). مسیرهای پیاده‌روی و دوچرخه‌سواری ایمن، خیابان‌های آرام و کاهش تردد خودرو در محلات مسکونی از جمله اقداماتی هستند که آزادی جابه‌جایی مستقل کودکان را افزایش می‌دهند (Kauffmann, 2024). علاوه بر آن، برنامه‌ریزی حمل‌ونقل با در نظر گرفتن الگوهای زنجیره‌ای سفر می‌تواند تعارض میان کار و زندگی خانوادگی، به‌ویژه برای والدین شاغل را کاهش دهد (Israel & Warner, 2008). در نسل جدید خانواده‌ها، سفرهای شهری و بین‌شهری نیز به بخشی از سبک زندگی بدل شده است. به همین دلیل، وجود زیرساخت‌هایی مانند فرودگاه‌های دوستدار کودک و امکانات گردشگری خانوادگی، معیاری نوظهور در سنجش شهرهای دوستدار خانواده محسوب می‌شود (Drianda, 2018).

کیفیت و دسترسی به مدارس از اصلی‌ترین معیارهای والدین در انتخاب محل سکونت است و می‌تواند به‌طور مستقیم بر الگوهای مهاجرت درون‌شهری و تقاضای مسکن تأثیر بگذارد. همان‌طور که اسرائیل و وارنر تأکید کرده‌اند، برنامه‌ریزان باید مدارس را یکی از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده رشد اجتماعی جامعه در نظر بگیرند (Israel & Warner, 2008). افزون بر مدارس، دسترسی به امکانات و خدمات محلی، شامل مراکز مراقبت و نگهداری از کودکان، پارک و فضای سبز و امکانات تفریحی و ورزشی، اهمیت زیادی در پایداری و زیست‌پذیری شهرهای دوستدار خانواده دارد (Loewus, 2008).

۵.۲.۲. بعد اجتماعی شهر دوستدار خانواده

بعد اجتماعی در شهر دوستدار خانواده بر احترام به ارزش‌ها و ویژگی‌های فرهنگی خانواده‌ها، تنوع جمعیتی، حس تعلق، تعامل و مشارکت در رویدادهای اجتماعی، سرمایه اجتماعی و عدالت اجتماعی متمرکز است. ایجاد پیوندهای اجتماعی پایدار میان خانواده‌ها و جامعه محلی، نه‌تنها کیفیت زندگی روزمره را ارتقا می‌دهد بلکه به تاب‌آوری اجتماعی شهر نیز کمک می‌کند. نهادهایی که با هدف تقویت ارتباطات خانوادگی و اجتماعی شکل می‌گیرند (مانند برگزاری رویدادهای خانوادگی و جشن‌های محلی، ارائه مشاوره‌های شغلی و روانی و توسعه خدمات خانواده‌محور) می‌توانند نقشی اساسی در افزایش تعاملات، کاهش انزوای اجتماعی و ایجاد محیطی حمایتگر برای خانواده‌ها ایفا کنند (Sweet et al., 2005). هشیم و همکاران نشان می‌دهند

که آلودگی هوا، صدا و محیط تهدیدی جدی برای سلامت خانواده‌ها محسوب می‌شود (Kauffmann, 2024).

۵.۲.۵. بعد حکمرانی و مشارکت

یکی از ابعاد کلیدی شهر دوستدار خانواده، حکمرانی و مشارکت است؛ جایی که کودکان و خانواده‌ها نه صرفاً دریافت‌کنندگان خدمات بلکه ذی‌نفعان و بازیگران فعال فرایند تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی شهری به شمار می‌روند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که کیفیت حکمرانی و مشارکت واقعی خانواده‌ها می‌تواند حتی بیش از عوامل کالبدی در خلق شهر دوستدار خانواده اثرگذار باشد (Hashim et al., 2023). وارنر و ژانگ معتقدند مشارکت خانواده‌های دارای فرزند و سالمند، کلید شکل‌گیری شهر دوستدار خانواده و رفع نیازهای واقعی آنان است (Warner & Zhang, 2022). کافمن نیز با برجسته کردن مفهوم «کودکان به‌عنوان ذی‌نفعان»، مشارکت نسل‌های جوان را ویژگی محوری برنامه‌ریزی دوستدار خانواده می‌داند (Kauffmann, 2024). مشارکت فعال خانواده‌ها می‌تواند به مشروعیت‌بخشی تصمیمات برنامه‌ریزی، شناسایی دقیق‌تر نیازها و افزایش اثربخشی اقدامات به منظور ایجاد جوامع دوستدار خانواده منجر شود. مشارکت مؤثر خانواده‌ها مستلزم طراحی ابزارها و سازوکارهای تسهیل‌گر است. برای نمونه، برگزاری جلسات مشورتی در ساعات عصر، پس از پایان زمان کار رسمی یا فراهم کردن امکانات نگهداری از کودکان در حین این جلسات، امکان حضور والدین را در فرایند تصمیم‌گیری شهری افزایش می‌دهد (Israel & Warner, 2008; Kauffmann, 2024; Rukus & Warner, 2013).

۵.۲.۶. بعد زمانی شهر دوستدار خانواده

بعد زمانی در شهر دوستدار خانواده بر فراهم کردن فرصت‌ها، امکانات و زیرساخت‌هایی برای گذراندن زمان مشترک و با هم بودن خانواده‌ها متمرکز است. زمان خانوادگی نقشی اساسی در تقویت پیوندهای عاطفی، افزایش انسجام درونی خانواده و شکل‌گیری هویت مشترک ایفا می‌کند (Hallman & Benbow, 2007). یکی از شاخص‌های اصلی شهر دوستدار خانواده، ایجاد فرصت برای مشارکت خانواده‌ها در فعالیت‌های سرگرم‌کننده شهری است (Drianda, 2018). همچنین، حمایت از «زنجیره سفر والدین»، هماهنگی میان مسیرهای روزانه کار، مدرسه، مهدکودک و خانه، دسترسی نزدیک به فعالیت‌ها، خدمات و امکانات محلی مورد نیاز خانواده‌ها، وجود محیط‌های کاری خانواده‌محور و سیاست‌های حمایتی نظیر مرخصی والدین، نقش کلیدی در توانایی خانواده‌ها برای

که سرمایه اجتماعی، شامل اعتماد، حمایت، ارتباط و اشتراک‌گذاری ارزش‌ها، در آفرینش شهر دوستدار خانواده تأثیر بیشتری از عوامل کالبدی دارد (Hashim et al., 2023). طراحی فضاهای عمومی، مانند پارک‌ها، زمین‌های بازی، مراکز اجتماعی و مسیرهای پیاده‌روی، نه تنها امکان گذران اوقات فراغت خانوادگی را فراهم می‌کند بلکه به شکل‌گیری شبکه‌های غیررسمی حمایت اجتماعی و افزایش همبستگی محلی منجر می‌شود (Gür, 2020).

۵.۲.۳. بعد اقتصادی شهر دوستدار خانواده

شهر دوستدار خانواده از طریق ایجاد فرصت‌های شغلی، توسعه فعالیت‌های شبانه، جذب گردشگران و تغییر الگوهای مصرف خانواده‌ها، سهم مهمی در رونق و پویایی اقتصادی شهر ایفا می‌کند. این رویکرد با فراهم کردن مراکز خرید ایمن، تقویت بازارهای محلی و ارائه خدمات متناسب با نیازهای خانواده‌ها، به گردش مالی شهری و ایجاد اشتغال پایدار کمک می‌کند. به‌عنوان نمونه، رونق اقتصاد شبانه یکی از پیامدهای مستقیم توجه به خانواده‌ها در شهر است. ارائه فرصت‌های سرگرمی شبانه، عامل مهمی در جذب خانواده‌ها معرفی شده است. بریستون و جنکینز تأکید می‌کنند که برای جلب مخاطبان بیشتر (از جمله خانواده‌ها) لازم است سرگرمی‌های شبانه در فضایی ایمن و متناسب با حضور کودکان و والدین طراحی شوند (Bristow & Jenkins, 2020). تحول الگوهای خرید و مصرف خانواده‌ها نیز نقش مهمی در اقتصاد شهری دارد. از دهه ۱۹۹۰، توسعه مجتمع‌های بزرگ خرید در شهرها و حومه‌ها موجب شد این مراکز به مکان‌هایی خانوادگی تبدیل شوند که هم پاسخ‌گوی نیازهای مصرف‌کنندگان و هم بستری برای تعامل اجتماعی خانواده‌ها فراهم می‌کنند. لیلیوس و لیلیوس بر نقش مشاغل محلی کوچک مانند بوتیک‌ها، کافه‌ها و رستوران‌ها تأکید می‌کنند که با بازسازی و احیای محله‌ها، هم به تنوع اقتصادی و اشتغال و هم به بازتولید حیات اجتماعی در سطح محلی کمک می‌کنند (Lilius & Lilius, 2019).

۵.۲.۴. بعد محیطی شهر دوستدار خانواده

محیط شهری دوستدار خانواده باید ایمن، سالم، پایدار و رها از آلودگی باشد. در چنین محیطی، سلامت جسمی و روانی خانواده‌ها در اولویت قرار می‌گیرد. ایمنی یکی از مؤلفه‌های بنیادین این بعد به شمار می‌آید؛ ایمنی هم در معنای حفاظت در برابر جرم و خشونت شهری و هم در معنای دسترسی به شبکه حمل‌ونقل ایمن مطرح می‌شود (Bende, 2023). جوامع دوستدار خانواده ملزم به فراهم کردن محیطی پاک هستند، چرا

اختصاص زمان باکیفیت به روابط خانوادگی دارد (Drianda, 2018). بنابراین، بعد زمانی شهر دوستدار خانواده تنها به معنای فراهم کردن امکانات فراغتی نیست بلکه ناظر بر مدیریت زمان شهری است؛ یعنی طراحی فضاها، خدمات و سیاست‌هایی که به خانواده‌ها امکان می‌دهد میان کار، آموزش، مراقبت و فراغت

تعادل برقرار کنند. به این ترتیب، مدیریت زمان خانوادگی به‌عنوان یکی از ابعاد شهر دوستدار خانواده، بستری برای بازتولید ارزش‌ها، هویت‌ها و روابط خانوادگی فراهم می‌آورد و در نهایت به ارتقای کیفیت زندگی خانوادگی و شهری منجر می‌شود.

جدول شماره ۶: ابعاد مفهومی شهر دوستدار خانواده

ابعاد شهر دوستدار خانواده	کد	منابع
بعد فضایی	مسکن مقرون به صرفه و متنوع پارک و فضای عمومی دسترسی به خدمات و امکانات محلی حمل‌ونقل عمومی و ایمن مدارس دولتی و با کیفیت	(Drianda, 2018; Israel & Warner, 2008; Rukus & Warner, 2013; Silverman et al., 2019; Tatnell, 2019; Warner & Rukus, 2013a) (Drianda, 2018; Israel & Warner, 2008; Rukus & Warner, 2013; Warner & Rukus, 2013a)
بعد اجتماعی	تنوع جمعیتی حس تعلق احترام و ارزش به ویژگی‌های فرهنگی خانواده مشارکت در رویدادهای اجتماعی سرمایه اجتماعی عدالت اجتماعی	(Drianda, 2018) (Lugosi et al., 2020) (Singh et al., 1997; Singh et al., 2000) (Gür, 2019) (Bende, 2023; Sweet et al., 2005) (Hashim et al., 2023; Israel & Warner, 2008) (Gür, 2019; Gür, 2020)
بعد اقتصادی	دسترسی به اشتغال و فرصت‌های اقتصادی نرخ بیکاری پایین مزایا و ارائه حمایت‌های مالی برای خانواده‌ها	(Drianda, 2018) (Gür, 2020) (Bende, 2023)
بعد محیطی	محیط زیست ایمن و امن سالم رها از آلودگی	(Drianda, 2018; Gür, 2019; Silverman et al., 2019; Sweet et al., 2005) (Drianda, 2018; Gür, 2019; Israel & Warner, 2008; Pospěch, 2017; Warner & Rukus, 2013a)
بعد حکمرانی و مشارکت	همکاری میان شهرداری‌ها و سازمان‌های مدنی مشارکت واقعی کودکان و خانواده‌ها توانمندسازی	(Rukus & Warner, 2013) (Bende, 2023) (Bende, 2023; Cushing, 2016; Gür, 2019; Lamb, 2016; Santo et al., 2010; Warner & Rukus, 2013a)
بعد زمان	زمان خانوادگی زنجیره سفر- دسترسی نزدیک به فعالیت‌ها ارائه تسهیلات و فراهم کردن فرصت برای اوقات فراغت تعادل میان کار و زندگی خانوادگی	(Hallman & Benbow, 2007) (Drianda, 2018; Israel & Warner, 2008) (Drianda, 2018; Lamb, 2016) (Drianda, 2018)

با ترکیب نتایج حاصل از مرور سیستماتیک و تحلیل کیفی ادبیات شهر دوستدار خانواده می‌توان به یک مدل مفهومی شهر دوستدار خانواده دست یافت (تصویر شماره ۳). این مدل نشان می‌دهد شهر دوستدار خانواده نه صرفاً یک وضعیت ایستا بلکه فرایندی چرخه‌ای است. چرخه شش‌ضلعی در این مدل تأکید بر هم‌افزایی دارد: بعد فضایی (مسکن) با اقتصادی (فرصت‌های شغلی) ترکیب می‌شود تا مهاجرت خانواده‌ها به حومه‌ها کاهش یابد، در حالی که بعد زمانی (تعادل کار-زندگی) با اجتماعی (انسجام) پیوند می‌خورد تا سلامت روانی افزایش یابد. این ابعاد در تعامل ساختاریافته میان سه رأس مثلث «سیاست‌گذاری شهری»، «حرفه و عمل برنامه‌ریزی شهری» و «تجربه زیسته

خانواده‌ها» عمل می‌کنند. به عنوان مثال در مقیاس کلان، سیاست‌های شهری با تکیه بر ابعاد اقتصادی و حکمروایی، دسترسی عادلانه به مسکن، حمل‌ونقل عمومی و خدمات مراقبتی را تضمین می‌کنند. در مقیاس میانی، برنامه‌ریزان با تمرکز بر ابعاد فضایی و محیطی، کیفیت شهری را ارتقا می‌دهند و در مقیاس خرد، خانواده‌ها اثرات را در امنیت محلی (کاهش ترافیک)، رفاه اقتصادی (کاهش هزینه‌های حمل‌ونقل) و اوقات فراغت (دسترسی به فضاها و سبز) تجربه می‌کنند که با مشارکت فعال (مانند شوراهای خانوادگی) بازخورد مستمر به لایه‌های بالاتر ارائه می‌دهند. در این چارچوب، شهر دوستدار خانواده به‌عنوان یک نظام اجتماعی-فضایی پویا در نظر گرفته می‌شود

زندگی روزمره خانواده‌ها تبدیل می‌کند. از این منظر، پایداری این مدل وابسته به توانایی نظام شهری در یادگیری، سازگاری و پاسخ‌گویی مستمر به تغییرات اجتماعی و نیازهای متنوع خانواده‌هاست.

که موفقیت آن نه حاصل تحقق منفرد هر یک از ابعاد بلکه نتیجه تعامل، هماهنگی و بازخورد میان آنهاست. این نگاه، مفهوم شهر دوستدار خانواده را از یک رویکرد صرفاً کالبدمحور فراتر برده و آن را به چارچوبی برای بازاندیشی در رابطه میان فضا، سیاست و

تصویر شماره ۳: مدل مفهومی شهر دوستدار خانواده

۶. بحث

نیازهای خانواده‌ها در جنوب جهانی، از جمله مالزی، کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند (Hashim et al., 2023). تحلیل کیفی این پژوهش، تعریف شهر دوستدار خانواده را استخراج کرده و شاخص‌هایی مانند مسکن مقرون به صرفه، حمل و نقل ایمن، سرمایه اجتماعی و تعادل کار-زندگی را برجسته می‌کند. این شاخص‌ها با مدل‌های پیشنهادی اسرائیل و وارنر، که بر انسجام اجتماعی و پایداری اقتصادی تأکید دارند، مقایسه پذیرند (Israel & Warner, 2008). با این حال، پژوهش حاضر این ابعاد را در شش دسته اصلی فضایی، اجتماعی، اقتصادی، محیطی، حکمرانی و زمانی صورت‌بندی کرده و با افزودن بعد زمانی، چارچوبی جامع‌تر ارائه می‌دهد.

از دیدگاه نظری، این مطالعه مفهوم شهر دوستدار خانواده را به عنوان چارچوبی راهبردی برای خلق شهرهای فراگیر و زیست‌پذیر معرفی می‌کند که با نظریه‌های توسعه پایدار و زیست‌پذیری همپوشانی دارد. تحول از تمرکز بر بعد کالبدی به پایداری، نشان‌دهنده تأثیر جنبش‌های شهری پسامدرن است که خانواده را نه تنها واحدی مصرف‌کننده بلکه عاملی برای تاب‌آوری اجتماعی می‌دانند (Gill, 2021). این تفسیر با نقد فمینیستی آلستون نیز همخوانی دارد؛ نقدی که برنامه‌ریزی شهری را مردانه‌محور می‌داند و بر نادیده گرفتن صدای زنان و کودکان تأکید می‌کند (Alston, 2022). یافته‌های این پژوهش، با برجسته کردن مشارکت خانواده‌ها در حکمرانی، به این انتقادات

یافته‌های این پژوهش، بر پایه مرور سیستماتیک و تحلیل کیفی ۵۷ مقاله منتخب از سال ۱۹۹۵ تا ۲۰۲۵، نشان‌دهنده نوسان در فعالیت‌های پژوهشی است. نقطه عطف سال ۲۰۲۰ که با انتشار هفت مقاله همراه بود، می‌تواند به عوامل جهانی مرتبط با اهمیت تعادل کار-زندگی و فضاهای شهری ایمن برای خانواده‌ها نسبت داده شود. این روند با مطالعات پیشین همخوانی دارد؛ برای مثال، دریاندا در مقاله خود بر کاوش مفهومی شهر دوستدار خانواده تمرکز کرده و آن را به نقطه‌ای محوری در گفتمان شهری تبدیل کرده است (Drianda, 2018). همچنین، تحلیل هم‌رخدادی واژگان کلیدی، مانند «پایداری»، «زیست‌پذیری» و «عدالت فضایی»، خوشه‌های موضوعی را برجسته می‌کند و از گذار مفهومی رویکردهای کالبدمحور اولیه به سوی مدل‌های چندبعدی حمایت می‌کند. این گذار در کارهای اولیه وارادی و رافل نیز قابل مشاهده است (Silverman et al., 2019). تحول مفهومی یادشده با مطالعات بند و هشیم و همکاران هم‌راستا است که بر ابعاد اجتماعی و اقتصادی تأکید دارند (Bende, 2023; Hashim et al., 2023). بیشتر مطالعات در آمریکای شمالی و اروپا انجام شده‌اند؛ موضوعی که با انتقادات موجود در ادبیات همخوانی دارد. برای نمونه، کارستن و همکاران اشاره می‌کنند که سیاست‌های شهری در کشورهای شمال جهانی، مانند ونکوور و روتردام، اغلب بر خانواده‌های طبقه متوسط تمرکز دارند (Karsten et al., 2015)، در حالی که

پاسخ می‌دهد و نشان می‌دهد شهر دوستدار خانواده می‌تواند پلی برای عدالت جنسیتی و فضایی باشد.

از منظر عملی، مدل مفهومی پیشنهادی در این پژوهش (بر پایه شش بعد) می‌تواند ابزاری ارزشمند برای سیاست‌گذاران باشد. برای مثال، در شهرهایی مانند تهران یا سایر کلانشهرهای در حال توسعه که با چالش‌هایی مانند تراکم جمعیت و کمبود مسکن مواجه هستند، تمرکز بر شاخص‌های اقتصادی (فرصت‌های شغلی) و محیطی (ایمنی و پایداری) می‌تواند به کاهش مهاجرت خانواده‌ها به حومه‌ها کمک کند. این مدل با تجربیات موفق ونکوور (۱۹۹۲) و ملبورن (۲۰۱۳) مقایسه‌پذیر است که با بازآفرینی فضاهای عمومی، ماندگاری خانواده‌ها را افزایش دادند (Brydon, 2014).

۷. نتیجه‌گیری

روندهای شهرنشینی و رشد جمعیت موجب شده است تعداد بیشتری از خانواده‌ها نسبت به گذشته در شهرها ساکن شوند. در سال‌های اخیر، حرفه‌مندان و پژوهشگران دستورالعمل‌های متعددی برای زیست‌پذیرتر کردن شهرها تدوین کرده‌اند. چارچوب‌هایی مانند شهر دوستدار کودک و شهر دوستدار سالمند طراحی شده‌اند که تمرکز اصلی آنها بر کودکان، سالمندان و گروه‌های سنی خاص بوده است. در دهه‌های اخیر، برای توجه به نیازهای همه اعضای خانواده، مفهوم «شهر دوستدار خانواده» مورد توجه صاحب‌نظران قرار گرفته است. این پژوهش برای درک بهتر مفهوم و شاخص‌های شهر دوستدار خانواده، با استفاده از مرور سیستماتیک و تحلیل کیفی ادبیات، ساختار فکری، روند تکاملی و ابعاد سازنده این مفهوم را بررسی کرده است. هدف اصلی، تبیین مدلی مفهومی، جامع و یکپارچه از این رویکرد بود. برای این منظور، ۵۷ مقاله از پایگاه‌های Scopus و Web of Science در بازه زمانی ۱۹۹۵ تا ۲۰۲۵ تحلیل شدند. نخستین مقاله این حوزه توسط سینگ و همکاران منتشر شد (Singh et al., 1997). روند مطالعات نوسانی بوده و نقطه اوج آن در سال ۲۰۲۰ مشاهده شده است. ایالات متحده با بیشترین سهم انتشارات پیشتاز است و پس از آن، استرالیا، کانادا و ترکیه قرار دارند. این تمرکز جغرافیایی در آمریکای شمالی و اروپا، حاکی از عدم تعادل در تولید دانش و ضرورت گسترش مطالعات در مناطق دارای رشد سریع شهری (به‌ویژه کشورهای در حال توسعه) برای دستیابی به تصویری جامع‌تر از الزامات شهر دوستدار خانواده است.

تحلیل بسامد واژگان کلیدی نشان داد که واژگانی مانند محله، خانواده، برنامه‌ریزی شهری، کودکان، توسعه شهری، مسکن

مقرون‌به‌صرفه، فضای عمومی و پایداری، پرتکرارترین واژگان این حوزه هستند. نرم‌افزار VOSviewer هفت خوشه موضوعی متمایز را با عنوان‌های اجتماعی و ادراکی، مسکن و فضای عمومی، شهرسازی و سلامت روان، تنوع و چرخه زندگی، پایداری و زیست‌پذیری، سیاست‌های شهری و خانواده و توسعه شهری و خانواده شناسایی کرد. یافته‌های کمی نشان می‌دهند که مطالعات این حوزه از تمرکز اولیه بر جنبه‌های کالبدی و موضوعاتی مانند مسکن مقرون‌به‌صرفه، کیفیت آموزش و فضای عمومی، به سوی ابعاد کلان‌تر و مفاهیمی چون پایداری، زیست‌پذیری، کیفیت زندگی و سلامت روان حرکت کرده‌اند.

یافته‌های مرور کیفی به روشن‌تر شدن بحث‌های مربوط به این که «شهر دوستدار خانواده چیست» و «چه ویژگی‌هایی دارد» کمک کرد و تعریفی نسبتاً یکپارچه از این مفهوم ارائه داد. همچنین، شش بعد فضایی، اجتماعی، اقتصادی، محیطی، حکمرانی و مشارکت و زمانی برای شهر دوستدار خانواده شناسایی شد. در بعد فضایی، شهر باید امکان دسترسی برابر همه انواع خانواده‌ها به مسکن مناسب و مقرون‌به‌صرفه، حمل‌ونقل ایمن و راحت، زیرساخت‌های عمومی و فضاهای عمومی را فراهم آورد. بعد اجتماعی، تنوع اجتماعی، تقویت سرمایه اجتماعی، مشارکت خانواده‌ها و تعامل در رویدادهای اجتماعی را دربر می‌گیرد و نقشی مهم در انسجام اجتماعی و احساس تعلق خانواده‌ها به محیط زندگی ایفا می‌کند. بعد اقتصادی شامل حمایت‌های مالی از خانواده‌ها، ایجاد فرصت‌های شغلی و امکان اشتغال پایدار است و به کاهش نابرابری‌های مادی و افزایش دسترسی برابر به فرصت‌های اقتصادی کمک می‌کند. در بعد محیطی، شهر باید محیطی سالم، ایمن و عاری از آلودگی برای خانواده‌ها فراهم سازد. حکمرانی و مشارکت واقعی خانواده‌ها، چارچوبی برای همکاری میان نهادهای دولتی، شهرداری‌ها، بخش خصوصی و جامعه مدنی فراهم می‌کند. بعد زمانی نیز به سیاست‌های شهری برای ایجاد توازن میان کار و خانواده، کاهش زمان رفت‌وآمدهای شغلی، فراهم کردن فرصت فراغت و ایجاد شرایط انعطاف‌پذیر برای باهم‌بودن اعضای خانواده اشاره دارد؛ شرایطی که به تقویت پیوندهای عاطفی، افزایش انسجام خانوادگی و شکل‌گیری هویت مشترک میان اعضای خانواده منجر می‌شود.

بنابراین، شهر دوستدار خانواده مفهومی چندبعدی و پیچیده است که تنها با همگرایی سیاست‌گذاری شهری، برنامه‌ریزی شهری و تجربه زیسته خانواده‌ها معنا پیدا می‌کند. اگرچه شش بعد یادشده را می‌توان از یکدیگر متمایز کرد، آنها درهم‌تنیده‌اند و یکدیگر را تکمیل می‌کنند. میان این ابعاد، اثرات هم‌افزایی وجود دارد که در افزایش میزان دوستدار خانواده بودن شهر نقش

زمینه‌های غیرغربی (مانند خانواده ایرانی) بیازمایند تا درک جامع‌تری از این مفهوم و شرایط تحقق زیست‌پذیری، عدالت و پایداری برای همه خانواده‌ها حاصل شود.

دارد. مرور حاضر نشان می‌دهد که این رویکرد هنوز در مرحله‌ای اولیه است و برای بلوغ به پژوهش‌های گسترده‌تر نظری و تجربی نیاز دارد. مطالعات آینده باید درک واقعی خانواده‌ها از شهر دوستدار خانواده را بررسی کنند و مدل‌های مفهومی را در

References

- Alston, G. (2022). What Makes a City Friendly for Young Families? A Best Practice Framework for New Zealand .
- Benckendorff, P., & Zehrer, A. (2013). A network analysis of tourism research. *Annals of tourism research*, 43, 121-149 .
- Bende, A. P. (2023). Key Characteristics Of Family-Friendly Cities: A Review. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 18(1), 74-84 .
- Bristow, R. S., & Jenkins, I. S. (2020). Geography of fear: fright tourism in urban revitalization. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 12(2), 262-275 .
- Brown, J. (2020). Family-Friendly Study and Research Spaces: Implementing Inclusive Design in Academic Law Libraries. *Legal Reference Services Quarterly*, 39(4), 253-282 .
- Brydon, A. (2014). Families in the City University of Melbourne, Faculty of Architecture, Building and Planning Location .
- Calvert, B. (2014). Improving Urban Living Options for Families: A Comprehensive Analysis and Recommendation On Making Cities Family Friendly .
- Chen, X., Chen, J., Wu, D., Xie, Y., & Li, J. (2016). Mapping the research trends by co-word analysis based on keywords from funded project. *Procedia computer science*, 91, 547-555 .
- Cushing, D. F. (2016). Youth Master Plans as Potential Roadmaps to Creating Child-and Youth-friendly Cities. *Planning Practice & Research*, 31(2), 154-173. <https://doi.org/10.1080/02697459.2015.1110472>
- Drianda, R. P. (2018). Exploring the notion of the family friendly city. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* ,
- Franck, L. S., & Callery, P. (2004). Re-thinking family-centred care across the continuum of children's healthcare. *Child: care, health and development*, 30(3), 265-277 .
- Gill, T. (2021). *Urban playground: How child-friendly planning and design can save cities*. Riba Publishing .
- Gür, M. (2019). Inversion of urban transformation approach in Turkey into family-friendly transformation. *Journal of Housing and the Built Environment*, 34(3), 735-767 .
- Gür, M. (2020). Family-Friendly Planning as a Symbiotic Policy in Sustainability , Livability, and Quality of Life Interaction. In M. Özyavuz (Ed.), *Theory and practice in sustainable planning and design*. Peter Lang Verlag. <https://doi.org/10.3726/b17335>
- Hallman, B. C., & Benbow, S. M. P. (2007). Family leisure, family photography and zoos: Exploring the emotional geographies of families. *Social & Cultural Geography*, 8(6), 871-888 .
- Hashim, S. F., Othman, R. N. R., Abdullah, Y. A., & Salleh, M. Z. M. (2023). KEY FACTORS INFLUENCING THE FAMILY-FRIENDLY NEIGHBOURHOOD THROUGH PLS-SEM MODEL ASSESSMENT. CASE STUDY: SS4, PETALING JAYA, SELANGOR, MALAYSIA. *Planning Malaysia*, 21 .
- Hashim, S. F., Othman, R. N. R., Hashim, H., & Nasrudin, N. a. (2020). Family-friendly Neighborhood in the Malaysian Perspective: A Review of Literature. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(2), 1-7 .
- Israel, E., & Warner, M. (2008). Planning for family friendly communities. *Pas Memo* .
- Karsten, L., Kamphuis, A., & Remeijnse, C. (2015). 'Time-out'with the family: the shaping of family leisure in the new urban consumption spaces of cafes, bars and restaurants. *Leisure Studies*, 34(2), 166-181 .

- Kauffmann, T. (2024). The family-friendly city: how to create more inclusive urban environments ?
- Keatinge, B., & Martin, D. G. (2016). A 'Bedford Falls' kind of place: Neighbourhood branding and commercial revitalisation in processes of gentrification in Toronto, Ontario. *Urban studies*, 53(5), 867-883 .
- Krishnamurthy, S. (2019). Reclaiming spaces: Child inclusive urban design. *Cities & Health*, 3(1-2), 86-98 .
- Krishnamurthy, S., Steenhuis, C., Reijnders, D., & Stav, T. (2018). Child-friendly urban design: observations on public space from Eindhoven (NL) and Jerusalem (IL) .
- Lamb, D. (2016). Closing the gap in family leisure provision: giving leisure facility managers the opportunity to reflect on what they provide for families. *Managing Sport and Leisure*, 21(1), 44-60 .
- Liang, D., De Jong, M., Schraven, D., & Wang, L. (2022). Mapping key features and dimensions of the inclusive city: A systematic bibliometric analysis and literature study. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 29(1), 60-79 .
- Lilius, J. (2017). Urban space in the everyday lives of mothers and fathers on family leave in Helsinki. *European Urban and Regional Studies* . ۱۰۴-۱۱۸, (۱)۲۴ ,
- Lilius, J., & Lilius, J. (2019). Urban Parents and the Changing Consumption Landscapes in Helsinki. *Reclaiming Cities as Spaces of Middle Class Parenthood*, 87-110 .
- Liu, C., Li, W., Xu, J., Zhou, H., Li, C., & Wang, W. (2022). Global trends and characteristics of ecological security research in the early 21st century: A literature review and bibliometric analysis. *Ecological Indicators*, 137, 108734 .
- Loewus, S. E. (2008). Downtown living: for families?: the Vancouver, BC urban livability experience and lessons for other cities Massachusetts Institute of Technology .[
- Lugosi, P., Golubovskaya, M., Robinson, R. N., Quinton, S., & Konz, J. (2020). Creating family-friendly pub experiences: A composite data study. *International Journal of Hospitality Management*, 91, 102690 .
- Narong, D. K., & Hallinger, P. (2023). A keyword co-occurrence analysis of research on service learning: Conceptual foci and emerging research trends. *Education Sciences*, 13(4), 339 .
- Pospěch, P. (2017). Urban or family-friendly? The presentation of Czech shopping centers as family-friendly spaces. *Space and Culture*, 20(1), 68-80 .
- Rukus, J., & Warner, M. E. (2013). Crime rates and collective efficacy: The role of family friendly planning. *Cities*, 31, 37-46 .
- Santo, C. A ., Ferguson, N., & Trippel, A. (2010). Engaging urban youth through technology: The youth neighborhood mapping initiative. *Journal of Planning Education and Research*, 30(1), 52-65 .
- Sharifi, A., Khavarian-Garmsir, A. R., Allam, Z., & Asadzadeh, A. (۲۰۲۳) . Progress and prospects in planning: A bibliometric review of literature in Urban Studies and Regional and Urban Planning, 1956–2022. *Progress in Planning*, 173, 100740 .
- Silverman, R. M., Taylor Jr, H. L., Yin, L., Miller, C., & Buggs, P. (2019). There goes our family friendly neighborhood: Residents' perceptions of institutionally driven inner-city revitalization in Buffalo, NY. *Journal of Community Practice*, 27(2), 168-187 .
- Singh, N. N., Curtis, W. J., Wechsler, H. A., Ellis, C. R., & Cohen, R. (۱۹۹۷) .Family friendliness of community-based services for children and adolescents with emotional and behavioral disorders and their families: An observational study. *Journal of emotional and behavioral disorders*, 5(2), 82-92 .
- Singh, N. N., Wechsler, H. A & ., Curtis, W. J. (2000). Family friendliness of inpatient services for children and adolescents with EBD and their families: Observational study of the treatment team process. *Journal of emotional and behavioral disorders*, 8(1), 19-26 .
- Sweet, S., Swisher, R & ., Moen, P. (2005). Selecting and Assessing the Family-Friendly Community: Adaptive Strategies of Middle-Class, Dual-Earner Couples. *Family relations*, 54(5), 596-606 .
- Swisher, R., Sweet, S., & Moen, P. (2004). The family-friendly community and its life

- course fit for dual-earner couples. *Journal of Marriage and Family*, 66(2), 281-292 .
- Tatnell, A. (2019). The Family Friendly Home: A higher density adaptive reuse strategy for Wellington Open Access Te Herenga Waka-Victoria University of Wellington .[
 - Van Den Berg, M. (2013). City children and genderfied neighbourhoods: the new generation as urban regeneration strategy. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(2), 523-536 .
 - Wang, L. (2022). Kids experimenting with the city: An approach to design family friendly cities Open Access Te Herenga Waka-Victoria University of Wellington .
 - Warner, M. E., & Rukus, J. (2013a). Planners' role in creating family-friendly communities: Action, participation and resistance. *Journal of Urban Affairs*, 35,(۵) .۶۲۷-۶۴۴
 - Warner, M. E., & Rukus, J. (2013b). Planning for Family Friendly Communities: Motivators, Barriers and Benefits .
 - Warner, M. E., & Zhang, X. (2022). Planning communities for all ages. *Journal of Planning Education and Research*, 42(4), 554-567.
 - Yang, M., Cho, T. Y., Liu, X., & Dai, Y. (2023). Research status and development direction of Child-Friendly Cities: a bibliometric analysis based on VOSviewer. *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 1-10 .

نحوه ارجاع به مقاله:

رفیعیان، مجتبی؛ زاهد، نفیسه (۱۴۰۵) شهر دوستدار خانواده؛ یک مطالعه سیستماتیک و تحلیل کیفی، *مطالعات شهری*، ۱۵ (۵۹)، ۹۴-۱۱۱.
Doi: 10.22034/urbs.2026.144462.5213

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited

